

Chlidonias niger

(L., 1758)

Rybitwa czarna

Rząd: siewkowe, podrząd: mewowce, rodzina: rybitwy

Status występowania w Polsce

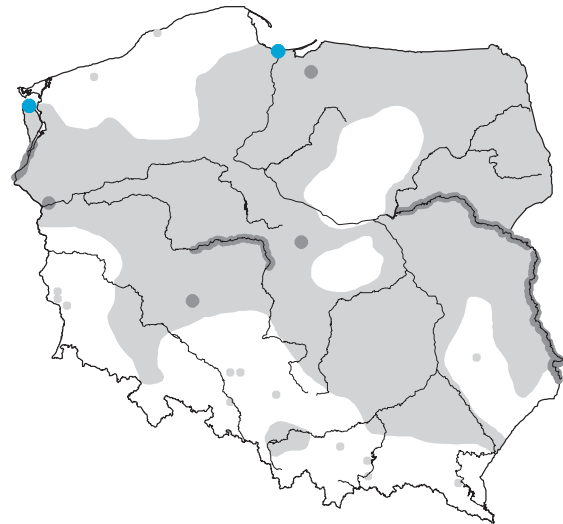
Nieliczny, lokalnie liczny, ptak lęgowy nizu. Podczas wędrówek dość licznie spotykany w całym kraju, szczególnie licznie na wybrzeżu.

Opis gatunku

Rybitwa czarna jest wielkością zbliżona do kosa. Wymiary: długość ciała 24–27 cm, rozpiętość skrzydeł 61–67 cm, masa ok. 70 g. W upierzeniu godowym (maj–czerwiec) dominują barwy ciemnoszare i czarne: tułów jest czarny, wierzch skrzydeł i ogon ciemnoszary, spód skrzydeł jasnoszary, a spód ogona biały. Nogi i dziób są brudnoczerwone. Brak wyraźnego dymorfizmu płciowego. W szacie godowej samica różni się od samca tylko nieco bardziej szarą barwą spodu. Już w lipcu stopniowo rozwijające się upierzenie spoczynkowe zastępuje upierzenie godowe powiększającymi się białymi plamami na głowie i spodzie ciała; ostatecznie na głowie pozostaje czarna czapeczka zachodząca za oko, wierzch skrzydeł pozostaje szary. Młode ptaki mają szatę podobną do spoczynkowej dorosłych, różnią się od nich brązowym grzbietem, gdzie jasne obrzeżenia piór tworzą delikatne łuskowanie. Ogon jest słabo rozdzielony. Gatunek charakteryzuje się lekким jaskółczym lotem.

Możliwość pomyłki z innymi gatunkami

Rybitwę czarną najłatwiej pomylić z podobnie do niej ubarwioną i prawie identycznej wielkości rybitwą białoskrzydłą *Chlidonias leucopterus* (A198), jednak w upierzeniu godowym rybitwy białoskrzydłej wierzch skrzydeł jest białawy, 2–3 zewnętrzne lotki 1. rz. – czarniawe, ogon biały, natomiast spód skrzydeł czarny. Ptaki młodociane rybitwy białoskrzydłej mają wyraźnie bardziej brązowy grzbiet, na boku ciała, u nasady skrzydła, brak jest charakterystycznego tylko dla rybitwy czarnej ciemnego paska. W szacie spoczynkowej rybitwy białoskrzydłej czapeczka jest ledwie widoczna. W okresie lęgowym i na przelotach oba gatunki mogą występować wspólnie w tym samym siedlisku. Podobną szatę młodocianą ma również rybitwa białowąsa *Chlidonias hybridus* (A196). Od wcześniej opisanych wyróżnia ją jednak wyraźnie brązowy grzbiet z beżowym rysunkiem oraz jaśniejszy wierzch skrzydeł. W szacie godowej rybitwa białowąsa

ma charakterystycznie ubarwioną głowę – czarny wierzch kontrastujący z białymi policzkami oraz czerwony dziób. Wierzch ciała i spód jest jednolicie szary.

Biologia

Tryb życia

Gatunek prowadzi dzienny tryb życia. Gnieździ się najczęściej w niewielkich koloniach. Ptaki, poza okresem wędrówek, widywane są najczęściej w niewielkich stadach, rzadziej pojedynczo.

Lęgi

Rybitwa czarna gniazduje kolonijnie. Dojrzałość płciową osiąga w 2. roku życia. Tam, gdzie zakłada gniazda, słychać z daleka ostry głos „krije, kriik, kirr”, a nad wodą lata grupa ptaków. Na lęgowiska krajowe przylatuje w kwietniu, a pierwsze gniazda można znaleźć w połowie maja. Umieszczane są na pływających roślinach, kozuchu starej roślinności lub podtopionych kępach turzyc. Gniazda są nieostronięte, zbudowane z niewielkiej ilości przegniłych i świeżych roślin wodnych, w kształcie płaskiej kopki. Lęgi trwają do połowy czerwca. Pełne zniesienie składa się

przeważnie z 3 jaj, rzadziej 1–2, wyjątkowo 4. Odległość między sąsiednimi gniazdami w kolonii wynosi 1–7 m. Wyśiadanie jaj od złożenia pierwszego trwa 18–22 dni. Rybitwa czarna odbywa jeden lęg w roku, po stracie jaj lęg jest powtarzany. Przez pierwsze dni po wykluciu rodzice na gnieździe ogrzewają młode, które opuszczają gniazdo po 2–3 dobach od wyklucia pierwszego pisklęcia, pozostając w ukryciu przez ok. 14 dni. Przebywają wtedy w pobliżu gniazda lub mogą przemieszczać się w inny rejon kolonii. W niebezpieczeństwie już od pierwszego dnia życia pisklęta uciekają z gniazda. Karmione są przez oboje rodziców. W wieku 18–21 dni młode zaczynają latać i przez około tydzień przebywają jeszcze na terytorium kolonii. Usamodzielniają się po około 25 dniach, lecz rodzice dokarmiają je jeszcze w okresie koczowań polędgowych. W Polsce przeważają niewielkie kolonie, liczące do kilkudziesięciu par, kolonie liczące 100–200 p. są nieliczne. Wyjątkowo zdarzają się pojedyncze gniazda.

Wędrowki

Szlak wędrowkowy rybitw czarnych obrączkowanych w Polsce podczas jesiennej wędrowki biegnie wzdłuż południowego wybrzeża Bałtyku i dalej wzdłuż wybrzeża Morza Północnego do atlantyckiego wybrzeża zachodniej Europy. Część ptaków przecina kontynent i pojawia się w basenie Morza Śródziemnego. Dalej część ptaków przelatuje na atlantyckie wybrzeże Afryki, a inne w kierunku zimowisk w dolinie Nilu. Miejsca zimowania ptaki osiągają w listopadzie. Wiosenna wędrowka na lęgowiska rozpoczyna się w końcu marca i przebiega prawdopodobnie tą samą drogą.

Przez północno-zachodnie Włochy przelatują przypuszczalnie przede wszystkim osobniki młode.

W Polsce pierwsze ptaki można spotkać już w 1. dekadzie kwietnia, zasadniczy przelot trwa od 2. dekady kwietnia do 1. dekady czerwca. Przelot wiosenny odbywa się w niewielkich stadach po kilka–kilkanaście ptaków, czasami w parach, rzadziej po 100–200 ptaków, wyjątkowo do 1000 os. Znacznie obfitszy przelot jesienny w kraju rozpoczyna się w lipcu i trwa do 1. dekady października, sporadycznie nawet do połowy listopada. W czasie wędrowek rybitwa czarna obserwowana jest w całej Polsce.

Niedojrzałe ptacisko jednoroczne lub czasem drugoroczne osobniki koczują między miejscami zimowania a lęgowiskami.

Zimowanie

Rybitwa czarna miejsca zimowania osiąga w listopadzie. Zimowiska znajdują się na wybrzeżach zachodniej Afryki od Mauretanii do Namibii, w Republice Południowej Afryki. Nielicznie zimuje na Morzu Czarnym i Morzu Kaspijskim.

Pokarm

Podstawowym pożywieniem rybitwy czarnej są drobne zwierzęta bezkręgowce, zwłaszcza owady wodne i ich larwy. Chwyta głównie chrząszcze, muchy, ważki, chrzączki, plu-

skwiaki, ćmy i motyle, jętki, koniki polne, świerszcze, błonkówki, pająki, dżdżownice, pijawki, ślimaki, małe żaby i kijanki oraz niewielkie ryby (3–5 cm długości). Żeruje, lecąc na wysokości kilku metrów nad wodą, zazwyczaj niżej niż pokrewne gatunki, dziób trzyma opuszczony w dół. Na dostreżoną ofiarę uderza nie tak gwałtownie, jak rybitwa rzeczna i rybitwa białoczelna. Ofiary chwytą w locie lub na wodzie, rzadko zanurza się pod wodę. W trakcie wędrówek żywi się głównie rybami morskimi, czasem owadami (np. szarańczą wędrowną) i skorupiakami.

Występowanie

Siedlisko

W okresie lęgowym rybitwa czarna zamieszkuje głównie doliny rzeczne i inne obszary bagniste, gdzie jako miejsca lęgu preferuje płytkie stawy, torfianki, starorzecza, jeziora, zbiorniki zaporowe, niewielkie oczka wodne, odstojniki, glinianki. Warunkiem koniecznym do osiedlenia się jest:

- występowanie roślinności pływającej, np. osoki aleosowatej, grążela, podtopionych kęp turzyc, na stawach rybnych gniazduje również na pokosach roślinności wodnej, a nawet na drewnianych deskach i opuszczonych gniazdach perkozów;
- niewielkie falowanie wody;
- odstępny teren w pobliżu kolonii;
- mała penetracja terenu przez ludzi.

W okresie polędgowym i przelotów spotykana jest przede wszystkim na stawach rybnych, zbiornikach zaporowych oraz wzdłuż wybrzeża morskiego, rzadziej nad większymi rzekami.

Siedliska z załącznika I Dyrektywy Siedliskowej, które mogą być istotne dla gatunku

1130 Ujścia rzek (estuaria)

1150 Zalewy i jeziora przybrzeżne (laguny)

2110 Inicjalne stadia nadmorskich wydm białych

3150 Starorzecza i naturalne eutroficzne zbiorniki wodne ze zbiorowiskami z *Nymphaeion*, *Potamion*

Rozmieszczenie geograficzne

Na świecie występują dwa podgatunki. W Palearktyce gniazduje podgatunek nominatywny *C. n. niger*. Centrum jego zwartego występowania obejmuje niżową część Europy od Holandii na zachodzie, poprzez północne Niemcy, kraje centralnej i wschodniej Europy, Rumunię, aż do leżącej w strefie klimatu umiarkowanego i stepowego części Rosji oraz Azję Środkową, po Ałtaj na wschodzie. Rozproszone stanowiska znajdują się w Hiszpanii, Francji, we Włoszech i na Półwyspie Bałkańskim oraz w południowej Szwecji i południowej Finlandii. Główne zimowiska znajdują się na zachodnim wybrzeżu Afryki aż po południowe krańce tego kontynentu, a tak-

że w dolinie Nilu na południu Egiptu i w Sudanie. Nielicznie ptaki gniazdujące w Rosji spotyka się zimą nad Morzem Czarnym i Morzem Kaspijskim.

W Ameryce Północnej, na północ od 40°N po granicę tajgi, gniazduje inny podgatunek, który zimuje na wybrzeżu Pacyfiku, od Meksyku do Peru, i na atlantyckim wybrzeżu północnej części kontynentu południowoamerykańskiego.

Rozmieszczenie w Polsce

Gniazduje w całym kraju, głównie na północy i wschodzie, unika gór. W pasie Nizin Środkowopolskich większość populacji skupia się w dolinach Biebrzy, Narwi, dolnego Bugu, Warty i Noteci oraz na Polesiu Lubelskim. Na Warmii i Mazurach występuje w rozproszeniu, tworząc liczniejsze kolonie na jeziorach Drużno i Jędrzelek. Najważniejszym lęgowiskiem na zachodzie kraju jest Kostrzyński Zbiornik Retencyjny oraz dolny odcinek Odry. Liczące się stanowisko znajduje się w dolinie Baryczy, a na południu Polski w dolinie górnej Wisły.

W okresie wędrówek spotykana w całym kraju, lecz większość ptaków przelatuje wzdłuż wybrzeża Bałtyku. Duże koncentracje odnotowano jesienią na Zalewie Szczecińskim i w ujściu Wisły, a w głębi lądu lokalnie na Mazurach, na Błotach Rakutowskich czy na zb. Jeziorosko. Poza tym spotykana jest mniej licznie nad różnymi jeziorami, zbiornikami zaporowymi, stawami oraz w dolinach rzecznych.

Status ochronny

Ochrona gatunkowa w Polsce: gatunek objęty ochroną ścisłą, wymagający ochrony czynnej (Dz U z 2004 r. Nr 220, poz. 2237)

Status zagrożenia w Europie: D gatunek zagrożony z racji zmniejszania się liczebności populacji

BirdLife International: SPEC 3

Dyrektywa Ptasia: Art. 4.1, załącznik I

Konwencja Berneńska: załącznik II

Konwencja Bońska: załącznik II

Porozumienie AEWA

Występowanie gatunku na obszarach chronionych

Na obszarach chronionych występuje znaczna część krajowej populacji rybitwy czarnej. Większe stanowiska znajdują się na terenie PN Ujście Warty, w Biebrzańskim PN, Narwiańskim PN, parkach krajobrazowych – Nadbużańskim PK, PK Podlaski Przełom Bugu, PK Dolnej Odry, Nadwarciańskim PK, Rogalińskim PK, rezerwacie przyrody Jezioro Drużno oraz na obszarach chronionego krajobrazu Warmii i Mazur. Podczas jesiennej wędrówki spotykana jest licznie przy ujściu Wisły Przekopu (rez. Mewia Łacha).

Rozwój i stan populacji

Wielkość europejskiej populacji lęgowej oceniana jest na 47 000–88 000 p. Najwięcej ptaków zasiedla Rosję (do 30 000 p.), Białoruś (do 22 000 p.) i Rumunię (do 8000 p.). Liczebność rybitwy czarnej zimującej w Afryce oceniana jest na 300 000–500 000 osobników.

W 2. połowie XIX w. w dawnym Królestwie Polskim rybitwa czarna była pospolitym gatunkiem. Przepuszczalnie taki stan utrzymał się do początku XX w. W wyniku melioracji wielu obszarów w Europie i w Polsce po II Wojnie Światowej oraz intensyfikacji gospodarki rybackiej na stawach rybnych odnotowano znaczny spadek liczebności. Obszar zwartego występowania przesunął się na wschód od granic Polski.

W wyniku zaniku siedlisk naturalnych gatunek zajmuje siedliska zastępcze, jakimi są zbiorniki zaporowe oraz stawy rybne. W Polsce przeważają niewielkie kolonie, co potwierdza niestabilność i regres gatunku w kraju. Największą w Polsce kolonię, liczącą ok. 435 gniazd, odkryto w roku 1982 na jez. Warnołty.

Największe koncentracje lęgowe w Polsce w latach 90. stwierdzone zostały w rez. Stońsk (do 620 p. w kilku koloniach łącznie), w Dolinie Dolnego Bugu (do 370 p.), w Dolinie Dolnej Odry (do 370 p.), w Dolinie Baryczy wraz ze Stawami Przygodzickimi (do ponad 300 p.), w Dolinie Środkowego Bugu (do 250 p.), na jez. Drużno (do 150 p.), w Dolinie Środkowej Warty (do 150 p.) i w Pradolinie Warszawsko-Berlińskiej (ponad 72 p.).

Wielkość populacji krajowej, oceniana dla lat 80. i początku 90. na 4000–7000 p., obecnie wynosi prawdopodobnie 4000–5000 p.

W okresie wędrówek rybitwa czarna spotykana jest dość licznie w różnych miejscach kraju. Na wybrzeżu największe koncentracje, dochodzące do ok. 10 000 ptaków w latach 90., znane są z nad Zalewu Szczecińskiego i ujścia Wisły Przekopu.

Zagrożenia

Gatunkowi zagraża w Polsce:

- utrata siedlisk lęgowych w wyniku zmian reżimu hydrologicznego rzek, zmieniających częstość i długość zalewów w dolinach rzecznych;
- utrata siedlisk lęgowych w wyniku deniwelacji powierzchni dolin rzecznych (zasypywania starorzeczy i zagłębienia terenu okresowo wypełnianych wodą);
- utrata siedlisk lęgowych w wyniku osuszania śródpolnych zbiorników wodnych;
- utrata siedlisk lęgowych w wyniku intensyfikacji gospodarki stawowej połączonej z pogłębieniem stawów, niszczeniem roślinności wynurzonej i likwidacją wysp na stawach hodowlanych;
- niska udatność lęgów spowodowana przez drapieżniki skrzydlate (kruk, wrona siwa, sroka) i czworonożne (lis, jenot, norka amerykańska) niszczące lęgi;

- w okresie pozalęgowym: płoszenie przez ludzi (spacerowiczów i uprawiających sporty wodne) stad ptaków zbierających się na przybrzeżnych wyspach i plażach na odpoczynek. Oddziaływanie to jest szczególnie niekorzystne przed wieczorem, gdy rybitwy gromadzą się na noclegowisku.

Dla uniknięcia nieporozumień wynikających z możliwości odmiennego rozumienia zapisów powyższego tekstu przez osoby należące do różnych grup zawodowych, należy go interpretować w duchu zapisów zamieszczonych w części wstępnej poradnika (T. 7., str. 19).

Propozycje odnośnie do zarządzania

Należy:

- poważnie ograniczyć plany zabudowy hydrotechnicznej dolin rzecznych i plany przekształceń reżimu hydrologicznego rzek;
- w uzasadnionych przyrodniczo przypadkach wprowadzić korektę instrukcji gospodarowania wodą na zbiornikach już istniejących, tak by w dolinie rzeki poniżej piętrzenia utrzymane zostały okresowe zalewy wiosenne;
- użytkować doliny rzeczne zgodnie z dotychczasową ewidencją gruntów;
- w dolinach rzek utrzymać wysoki poziom wód gruntowych późną wiosną (nie niżę niż 30 cm), zachować starorzeczca i obniżenia okresowo wypełnione wodą;
- odstąpić od budowy (lub rozbudowy) sieci melioracyjnej. W przypadku istniejącej sieci melioracyjnej zahamować zbyt szybki odpływ powierzchniowy poprzez budowę zastawek na istniejących rowach melioracyjnych oraz zaniechanie udrażniania i pogłębiania rowów;
- opracować i wdrożyć mechanizmy rekompensowania ekstensywnych metod gospodarowania na stawach rybnych (w tym zachowania roślinności wynurzanej przy przebudowie stawów, zachowania rozległych płatów szuwaru i pasów szuwaru wzdłuż grobli);
- zaprzestać osuszania śródpolnych zbiorników wodnych;
- wykluczyć osuszanie torfowisk i niecek jeziornych;
- podjąć redukcję liczebności drapieżników naziemnych (lis, norka amerykańska) i skrzydlatych (kruk, wrona siwa, sroka);
- zapewnić spokój wędrującym ptakom, przede wszystkim na terenach większych koncentracji rybitw, tak na wybrzeżu, jak i na śródlądziu, przez wyłączenie tych obszarów z użytkowania turystycznego i rekreacyjnego w okresie lipiec–październik;
- ograniczyć stosowanie pestycydów w rejonach bezpośrednio sąsiadujących z terenami lęgowymi rybitw;
- podjąć ochronę czynną poprzez tworzenie sztucznych miejsc gniazdowych na stawach rybnych w postaci pływających platform;
- podjąć ochronę czynną polegającą na pozostawianiu na stawach rybnych niewielkich fragmentów skoszo-

nych wczesną wiosną szuwarów, corocznie w tych samych miejscach.

Dla uniknięcia nieporozumień wynikających z możliwości odmiennego rozumienia zapisów powyższego tekstu przez osoby należące do różnych grup zawodowych, należy go interpretować w duchu zapisów zamieszczonych w części wstępnej poradnika (T. 7., str. 20).

Propozycje badań

Należy zbadać:

- rozmieszczenie i liczebność krajowej populacji lęgowej;
- wybiórczość siedliskową okresu gniazdowego i pozagniazdowego;
- sukces lęgowy;
- przeżywalność;
- układ konkurencyjny z gatunkami pokrewnymi;
- rozmieszczenie zimowisk i tras przelotu krajowej populacji lęgowej;
- skuteczność czynnej ochrony gatunku.

Monitoring

- coroczna ocena liczebności populacji lęgowej (na podstawie liczenia czynnych gniazd) obejmująca 30 największych kolonii gniazdowych w kraju. Metodyka do ustalenia;
- rejestracja wszystkich stanowisk lęgowych na terenie kraju wykonywana co 3 lata.

Bibliografia

- BAZA DANYCH OSO – NATURA 2000. Zakład Ornitologii PAN.
- BAZA DANYCH POLSKIEGO ATLASU ORNITOLOGICZNEGO. Zakład Ornitologii PAN.
- BAZA DANYCH WIADOMOŚCI POWROTNYCH. Centrala Obrączkowania Ptaków, Zakład Ornitologii PAN.
- BIRDLIFE INTERNATIONAL/EUROPEAN BIRD CENSUS COUNCIL. 2000. European bird populations: estimates and trends. BirdLife Conservation Series No. 10. Cambridge, 160 s.
- CHMIELEWSKI S., TABOR J. 2001. Koncepcja ochrony awifauny Zbiornika Sulejowskiego z uwzględnieniem wymogów jego eksploatacji. W: Kot H., Dombrowski A. (red.) Strategia ochrony fauny na Nizinie Mazowieckiej. Siedlce, s. 171–184.
- CRAMP S. (red.) 1985. Handbook of the Birds of Europe, the Middle East and North Africa. The Birds of the Western Palearctic. Vol. 4. Terns to Woodpeckers. Oxford, 960 s.
- GORBAŃ I. 1992. Dynamika populacji rybitwy czarnej *Chlidonias niger* na Polesiu Wołyńskim (Zachodnia Ukraina). W: Górski W., Pinowski J. (red.) Dynamika populacji ptaków i czynniki ją warunkujące. Słupsk, s. 101–103.

- GROMADZKI M., SIDŁO O. P. 2000. Ostoje ptaków na polskim wybrzeżu Bałtyku. Gdańsk, 131 s.
- del HOYO J., ELLIOTT A., SARGATAL J. (red.) 1996. Handbook of the Birds of the World. Vol. 3. Hoatzin to Auks. Barcelona, 821 s.
- IL'ICHEV V. D., ZUBAKIN. 1988. Ptitsy SSSR. Chajkovye. Moskva, 416 s.
- PUŚCIAN E. 2003. Wybrane aspekty biologii rozrodu rybitwy czarnej *Chlidonias niger* na starorzeczu Bugu. *Kulon*, 8: 3–10.
- TOMIAŁOJĆ L. 1990. Ptaki Polski. Rozmieszczenie i liczebność. Warszawa, 462 s.
- TOMIAŁOJĆ L., STAWARCZYK T. 2003. Awifauna Polski. Rozmieszczenie, liczebność i zmiany. Wrocław, 870 s.
- van der WINDEN J., VIKSNE J. 1997. *Chlidonias niger* Black Tern. W: Hagemeijer W. J. M., Blair M. J. (red.) The EBCC Atlas of European Breeding Birds: Their Distribution and Abundance, London, s. 364–365.
- WETLANDS INTERNATIONAL. 2002. Waterbird Population Estimates – Third Edition. Wetlands International Global Series No. 12. Wageningen, The Netherlands, 226 s.

Sławomir Chmielewski

A197